

Козак В. А.

Київський інститут Національної гвардії України

ПОМИЛКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ ЯК ЗАСІБ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ Й ПРИЧИНА СПОТВОРЕННЯ ЗМІСТУ

Мета статті – проаналізувати найбільш помітні помилки, що траплялись в інформаційному просторі України наприкінці 2023 – на початку 2024 року. З'ясувати особливості означених помилок і їхні наслідки. У пропонованій статті зосереджено увагу на помилках, що є наслідком невдалого використання можливостей штучного інтелекту (ШІ); неналежної перевірки інформації, посилання на недостовірні джерела. Помилка постає як результат гонитви авторів текстів за сенсаційністю, імітація патріотичного контенту і причина поширення дезінформації. У полі зору дослідження також деякі лінгвістичні помилки, сплутування понять, зумовлене надмірним уживанням лексики на означення російських окупантів на початку війни.

Пропонована стаття є спробою повернути увагу до помилок в інформаційному просторі України як явища, що навіть за відсутності навмисних намірів автора повідомлення розповсюдити неправду, створює підґрунтя для поширення дезінформації. Уникнути різного типу помилок дуже складно. Важливо коректно і своєчасно виправити чи спростувати помилкове. Видалення з інтернет-ресурсів недостовірної інформації не завжди достатньо: споживачі інформації повинні бачити пояснення.

Помилки безпосередньо впливають на достовірність інформації, рівень довіри громадськості, професійний імідж ресурсу. Вони можуть спотворити дійсність чи вплинути на сприйняття певних подій або явищ, формування громадської думки. Помилки зумовлюють виникнення маніпуляцій. Єдиної класифікації помилок не існує, вирішальне значення має контекст.

Лінгвістичні помилки можуть залишатись непоміченими для пересічного споживача інформації, а водночас слугувати засобом спотворення чи викривлення змісту. Порушення норм правопису, стилістичних, граматичних норм в умовах російсько-української війни може завдати не менше шкоди, ніж логічні, психолінгвістичні чи інші типи помилок.

Ключові слова: помилка, інформаційний простір, мовна норма, дезінформація, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Помилки в інформаційному просторі – непоодинокі явище. Вони трапляються різні: від незначних (пропущена літера, розділовий знак, неякісне технічне оформлення повідомлення – те, що часто не спотворює зміст, залишається поза увагою споживача інформації) до суттєвих (навіть пропущена літера в слові може стати підґрунтям для виникнення маніпуляцій і поширення дезінформації). У загальному редагуванні існує кілька підходів до класифікації помилок (інформаційні, модальні й фактичні, темпоральні, локальні, ситуативні, семіотичні, кодувальні, відображувальні, значеннєві тощо). Часто під прискіпливим поглядом науковців опиняються насамперед лінгвістичні помилки. Вони подеколи хибно сприймаються як такі, що найменш шкідливі. Менше уваги приділено питанню помилки як засобу, що спотворює зміст повідомлення. Грамотна мова медіатекстів – ознака компетентності

і професійності. Помилки в медіатекстах (особливо лінгвістичні) потребують аналізу хоча б для того, щоб спробувати мінімізувати ризик повторювання.

В умовах російсько-української війни особливої уваги заслуговує питання ваги помилки, незалежно від причини її виникнення: можна виправдати помилку, що слугує засобом для привернення уваги, але не впливає на контекст і не спотворює зміст повідомлення, та складно виправдати навмисну помилку, що зумовлює поширення неправди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні підходи до класифікації помилок у текстах. Темі порушення норм загального редагування в різних типах текстів присвячено дослідження З. Партика, М. Тимошика, Т. Бондаренко. Про помилки як причину порушення професійних стандартів, підґрунтя для виникнення маніпуляцій

і дезінформації внаслідок недобросовісного підходу до створення і поширення контенту пишуть видання «Детектор медіа», ГО «Інститут масової інформації», «Комісія з журналістської етики», «Інститут розвитку регіональної преси» тощо.

Постановка завдання. Мета статті – за матеріалами з інформаційного простору простежити причини виникнення найбільш помітних помилок, особливості їхнього впливу на зміст повідомлень. З одного боку, помилка постає як явище, через яке текст привертає увагу аудиторії, викликає емоції, з іншого – як причина поширення дезінформації.

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на помилки, що виявились одними з найбільш помітних наприкінці 2023 – початку 2024 року.

Помилка як результат невдалого використання можливостей штучного інтелекту (ШІ). У квітні 2023 року «Новий канал» через ChatGPT поширив недостовірні відомості про Олеса Гончара [1]. Дописи про письменника містили неправдиву інформацію про місце його народження, батьків, полон в Америці і примусові роботи в Німеччині, арешт тощо. Допис видалили, але кількох хвилин було достатньо для охоплення цільової аудиторії і розповсюдження інформації в соціальних мережах.

Згенеровані штучним інтелектом фото активно поширюються соціальними мережами. Вони ілюструють як вигадані події, так і реальні. Штучно створені зображення військових, постраждалих людей і тварин не завжди вдається відрізнити від справжніх неозброєних оком. Утім чи доцільно в умовах російсько-української війни створювати образи героїв, постраждалих, привертати увагу до руйнувань за допомогою штучного інтелекту? Подібні речі не просто не виправдані, а й створюють підґрунтя для спростування чергових «фейків» російськими пропагандистами. Особливо прикро, коли офіційні ресурси ілюструють повідомлення про наслідки російської агресії матеріалами, що створено за допомогою штучного інтелекту. Навіть без відповідного маркування. Один із резонансних випадків – поширення у твіттері Верховної Ради України згенерованої ШІ світлини із зображенням дитини, що розмістили під інформацією про ракетну атаку Росії по багатоповерхівці у Дніпрі в січні 2023 року [2]. На думку Оксани Мороз, загрози, які становить штучний інтелект, значно серйозніші. Росія вже використовує його у війні проти України для просування фейків та дезінформації [3].

Тема використання штучного інтелекту в медіа не нова. Програми можуть допомогти написати тексти, але не замінити людину, яка має перевірити достовірність інформації перед її поширенням. «А в ситуації, коли штучний інтелект уже використовується для створення й поширення фейків та дезінформації, людський розум, здатний бачити інформацію в контексті та розпізнавати неправду, неможливо замінити програмою» [4]. Помилки, зумовлених неправильним використанням програм штучного інтелекту, не уникнути. І наведені приклади наочно ілюструють проблеми, з якими нам ще доведеться стикнутися не один раз. Ретельне перевіряння інформації, навіть на шкоду оперативності, може допомогти зменшити кількість таких помилок.

Помилка як результат неналежної перевірки інформації або посилання на недостовірні джерела. У березні 2024 року низка українських медіа опублікували новину про те, що нібито король Великобританії Чарльз III помер. Більшість медіа посилались на Букінгемський палац. Хоча ані сайт резиденції, ані британська компанія суспільного телерадіомовлення BBC, ані жодне світове медіа повідомлень на означену тему не оприлюднювали. Як з'ясувалося згодом, російські ЗМІ поширили скріншот документа, що нібито був оприлюднений Букінгемським палацом. А насправді – фейк. «За даними Інституту масової інформації, першим допис про те, начебто король помер, опублікував телеграм-канал «Инсайдер UA / Україна» з понад мільйоном підписників. За ним цю інформацію поширили й інші канали із сотні найпопулярніших в українському сегменті телеграму, у тому числі «Телеграмна служба новин», «Труха», «Лещенко тут» та інші» [5].

Ця ситуація продемонструвала не тільки поверхневу перевірку інформації низкою медіа, а й фактично визнання російських ЗМІ як першоджерела, використання інформації з анонімних телеграм-каналів. У цьому випадку першоджерелом мали б бути британські офіційні ресурси, але точно не російські. Під особливо прискіпливою увагою опинились якісні медіа, що припустились помилки. Зокрема, «Детектор медіа», що позиціонує як інтернет-видання про медіа. Редакторка інтернет-ресурсу прокоментувала причину поширення хибної інформації, перепросивши в читачів за помилку. Інформацію не просто видалили з фейсбук-сторінки, а й спростували. Подібним чином мали б вчинити й інші медіа, що припустились помилки. Утім багато з таких обмежились просто видаленням чи редагуванням інформації без пояснень.

Помилка як результат гонитви за сенсаційністю. У вересні 2023 року низка українських медіа опублікували матеріали, в яких зазначалось, що польський президент Анджей Дуда порівнює Україну з потопельником. Гучні заголовки – можливість привернути увагу аудиторії. Але під час війни такий підхід особливо небезпечний, адже сприяє поширенню панічних настроїв серед населення, виникненню маніпуляцій, негативного ставлення до країни, з якою варто підтримувати якнайтепліші взаємини. На думку фактчекерів інформаційного проекту «По той бік новин», у новинах про те, що Дуда підтримав рішення запровадити односторонні обмеження на імпорт української сільськогосподарської продукції, польський президент не порівнював Україну з потопельником, а вживав сполучення слів «той, хто тоне». «Кардинально суть сказаного це не змінює, осад на душі від його слів лишається, але різниця між “потопельником” і “тим, хто тоне” все ж таки відчутна» [6].

Лінгвістичні помилки. Мовні помилки в медіатекстах часом недооцінюють. Хибно вважаючи, що пропущена літера чи кома не вплинуть на загальне сприйняття тексту. Сучасні медіатексти характеризуються «активним використанням засобів, які суперечать нормованому літературному вживанню мови» [7, с. 215]. Якщо поодинокі лінгвістичні помилки можуть залишитись поза увагою споживачів інформації, у великій кількості цього уникнути складно.

Інколи пропущена літера може суттєво викривити зміст. Такі помилки в загальному редагуванні називають копіювальними. І часом, здавалося б, дрібна помилка може кардинально спотворити інформацію. Одна з найбільш обговорюваних цього року у культурному житті України новинок – «Ти. Романтика». За одними визначеннями – рок-опера, за іншими – перший в Україні історичний альбом-мюзикл про письменників (таке формулювання від авторів проекту). Здавалося б, цікавий матеріал. Актуальний. Але він містить багато лінгвістичних помилок (росіянізми, неправильне наголошування слів, моні покручі). Саме тому думки аудиторії з цього приводу розділились: одні наполягають, що зміст важливіший за деталі, якщо помилка не спотворює зміст, то має право на існування. Інші переконані, що ця робота нагадує невчитаний чорновий варіант і потребує редакторського доопрацювання.

Інший приклад суттєвої лінгвістичної помилки відшуковуємо в одному з матеріалів на сайті **24 каналу** про авіакатастрофу в м. Бровари Київ-

ської області, внаслідок якої на території дитячого садка розбився гелікоптер із керівництвом МВС на борту (ключова тема в інформаційному просторі 18 січня 2023 року). Одне з перших повідомлень, що містило скупі інформації про трагедію в Броварах, було поширено на сторінці телеграм-каналу Кирила Тимошенка (на той час заступника керівника Офісу президента). У ньому йшлося про те, що «на об'єкт соціальної інфраструктури впав гелікоптер» [8]. Згодом у цьому ж телеграм-каналі з'явився репост повідомлення Олексія Кулеби, на той час голови Київської обласної військової адміністрації. У повідомленні зазначалось: «У місті Бровари поруч із дитячим садком та житловим будинком впав гвинтокрил. Під час трагедії у садку перебували діти та співробітники закладу. На даних момент всіх евакуювали» [8]. Як з'ясувалось пізніше, не «евакуювали», а «евакуюють». Загиблі були і серед дорослих, і серед дітей.

«Патріотичні» помилки, що насправді сприяють поширенню дезінформації. В інформаційному просторі періодично повторюються старі фейки. Один із таких – повідомлення про те, що «Українська мова – одна з наймилозвучніших мов світу. 1934 року в Парижі на лінгвістичному конгресі провідні фахівці визнали українську мову третьою з-поміж усіх мов (після французької та фарсі) за мелодійністю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотвірними можливостями, синтаксичною гнучкістю» [12]. Ця інформація з'явилась і на офіційній сторінці Верховної Ради України в соцмережі «Фейсбук» у березні 2023 року. Після критики, зокрема фактчекерки Альони Романюк, допис видалили [13].

Зазвичай в онлайн-медіа чи соціальних медіа інформацію, що виявилась неправдивою, видаляють. Так було з дописом про конкурс мов, хоча на деяких сайтах фейк і досі продовжує жити [11], з інформацією про нібито смерть короля Великобританії Чарльза III. Хоча правильніше було б спростувати помилку, адже просто прибравши неправдивий матеріал, медіаресурс позбавляє свого читача можливості знати правду і фактично допомагає фейковій продовжувати існування. Визнання помилки, спростування інформації, надання достовірних відомостей замість опублікованих раніше фейкових, якщо вони були поширені ненавмисно – це питання відповідальності медіа перед своєю аудиторією. Закон України «Про медіа» містить відомості про спростування інформації, хоча й не деталізує, яким чином це має відбуватись у випадку, якщо йдеться не про

конкретних осіб, а про певні явища (сучасні чи з історії).

Патріотичний проукраїнський контент, що містить неправдиву інформацію може завдати більше шкоди, ніж користі. З одного боку, коли ми натрапляємо на інформацію про українську мову, що перемогла в конкурсі мов, відеоролики, в яких монумент «Батьківщина-мати» одягнено у велетенську вишиванку, повідомлення про білоруських партизанів, які підірвали колії, щоб окупанти не перевозили техніку (і це проілюстровано світлою) – може скластись враження, що подібний контент сприяє підтримці морального духу населення, він не шкідливий, патріотичний, з категорії білої пропаганди. Але з іншого боку, ми власними руками допомагаємо поширювати неправду і створюємо підґрунтя для «фактчекінгових» проєктів окупантів. Неправда, якою б метою вона не прикривалась, залишається неправдою.

Сплутування понять «русскій мір» і «руський мір». 12 вересня 2023 року вчитель історії Української гімназії №1 (м. Івано-Франківськ) Володимир Половський опублікував на своїй сторінці у фейсбуку допис, у якому розповідав, як місцева школярка підбрала на смітнику «Літопис руський» і принесла його вчителю. Автор припустив, що пам'ятку давньої української літератури викинули через незнання різниці між словами «руський» (*Ось таким є «русскій мір» путінських рашистів, яких благословляє на зlodіяння московський патріарх кіріл зі своїми батюшками*) і «руський». Звісно, це лише припущення, але таке, що має підґрунтя. На початку повномасштабного вторгнення в інформаційному просторі одним із слів, яким часто називали окупантів, було слово «русскій». Що могло сприяти хибному сприй-

няттю значення цієї лексеми. Це, щоправда, не звільняє від відповідальності за незнання історії України, історії української літератури і культури. «Русській мір» і «руський мір» – абсолютно різні поняття, «між ними глибока змістова, ідеологічна, політична, культурологічна, лексична різниця» [16]. Як відомо, «руський» – означає «український», походить від нашої давньоукраїнської назви «Русь». «Русській мір» – це «російський». Як зазначає В. Лизанчук, варто не плутати «поняття «руський мір», тобто – український світ, чистий, світлий, добродесний, і «русскій мір», тобто – російський=московський=ординський, чорносотенний» [16].

Висновки і пропозиції. Помилки здатні привертати увагу до події/явища, надавати їм резонансу, зумовлювати дискусію (як у випадку з прем'єрою мюзиклу «МУР»). Водночас вони можуть слугувати підґрунтям для поширення дезінформації, панічних настроїв серед населення тощо. Ненавмисних помилок складно уникнути в умовах постійної емоційної напруги, швидкого темпу роботи, прагнучи поширювати інформацію максимально оперативно. Але не варто забувати, що під час війни стандарт оперативності має поступатись достовірності: інформація насамперед має бути об'єктивною і ретельно перевіреною перед оприлюдненням. Гонитва за сенсаційністю, використання клікабельних заголовків там, де треба бути максимально делікатними, ігнорування першоджерела і кількох етапів перевірки інформації можуть спровокувати непередбачувані негативні наслідки.

Поширену неправдиву інформацію варто спростовувати, особливо якщо йдеться про резонансні випадки.

Список літератури:

1. «Новий канал» через ChatGPT поширив фейкову біографію Олесь Гончара. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/31588/2023-04-04-novyyu-kanal-cherez-chatgpt-poshyryv-feykovu-biografiyu-olesyagonchara/> (Дата звернення 20.04.2024).
2. Скриншот фото. URL: <https://twitter.com/OlenaDub/status/1614952399348588544> (Дата звернення 20.04.2024).
3. Штучний інтелект. Як росія використовує ШІ в інформаційній війні | Як не стати овочем. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-_aDKCVcKw (Дата звернення 22.04.2024).
4. Штучний інтелект у медіа: програми пишуть новини, але не замінюють журналістів. URL: <https://ms.detector.media/withoutsection/post/27732/2021-07-11-shtuchnyu-intelekt-u-media-programy-pyshutnovyuu-ale-ne-zaminyuyut-zhurnalistiv/> (Дата звернення 20.04.2024).
5. Крайня Віра. Опублікована низкою українських медіа й ТГ-каналів новина про смерть Чарльза III виявилась фейком. URL: <https://detector.media/infospace/article/224317/2024-03-18-opublikovana-nyzkoynu-ukrainskykh-media-y-tg-kanaliv-novyna-pro-smert-charlza-iii-vyuvavylas-feykom/> (Дата звернення 20.04.2024).
6. У проєкті «По той бік новин» стверджують, що Дуда не називав Україну «потопельником». URL: <https://detector.media/infospace/article/217096/2023-09-20-u-proiekti-po-toy-bik-novyn-stverdzhuyut-shchoduda-ne-nazyvav-ukrainu-potopelnykom/> (Дата звернення 20.03.2024).

7. Мірошніченко І. Порушення мовних норм як засіб стиснення структури та змісту медіатексту. *Південний архів*. 36. наук. праць. С. 212–215.
8. Козак В.А. Особливості висвітлення авіакатастрофи в місті Бровари на сайті «24 каналу». *Сучасні тенденції розвитку вищої освіти та академічного партнерства в умовах воєнного стану*. 2023. Вип. 31, Том 2. С. 47–54.
9. Грищенко О.В., Плеханова Т.М., Глеб О.В. Мовний аналіз сучасних медіатекстів та їх роль у формуванні громадської думки. *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 31. С. 157–162.
10. Шутьська Н. М., Римар Н. Ю. Лексична культура місцевих ЗМІ: аналіз типових лінгванормативів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022, № 54. С. 122–126.
11. Вас вітає Карпівський лицей. URL: <https://karpovka.jimdofree.com/%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD/%D1%80%D1%96%D0%BA-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B-%C%D0%BE%D0%B2%D0%B8/> (Дата звернення 23.04.2024).
12. «Українська мова – третя за милозвучністю у світі» – це фейк. URL: <https://osvitoria.media/experience/ukrayinska-mova-druga-za-mylozvuchnistyu-u-sviti-tse-fejk/> (Дата звернення 23.04.2024).
13. На сторінках Верховної Ради поширили фейк про українську мову. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/31388/2023-03-13-na-storinkakh-verkhovnoi-rady-poshyryly-feyk-pro-ukrainsku-movu/> (Дата звернення 23.04.2024).
14. Закон України «Про медіа». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1 (Дата звернення 23.04.2024).
15. ФОТОФЕЙК: Монумент Батьківщина-мати одягли у вишиванку. URL: <https://voxukraine.org/fotofejk-monument-batkivshhyna-maty-odyagly-u-vyshyvanku> (Дата звернення 23.04.2024).
16. Лизанчук В.В. «Рускій мір» і «руський мір» – достеменно різні поняття Голос України 16 серпня 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/363341> (Дата звернення 23.04.2024).

Kozak V. A. ERRORS IN THE INFORMATION SPACE AS A MEANS OF ATTRACTING ATTENTION AND CAUSE OF CONTENT DISTORTION

The purpose of the article is to analyze the most noticeable errors that occurred in the information space of Ukraine at the end of 2023 and the beginning of 2024. It aims to identify the peculiarities of the specified errors and their consequences. The article focuses on errors resulting from the unsuccessful use of artificial intelligence (AI) capabilities and improper verification of information, including links to unreliable sources. These errors often arise from the authors' pursuit of sensationalism, may result from patriotic content imitation, and be the cause for the spread of disinformation. Additionally, the study addresses some linguistic errors and the confusion of concepts caused by the excessive use of vocabulary to describe Russian invaders at the beginning of the war.

The article seeks to draw attention to errors in the information space of Ukraine as a phenomenon that, even without the author's deliberate intent to spread falsehoods, creates the basis for the spread of disinformation. It is challenging to avoid various types of errors, making it crucial to correct or refute errors in a timely manner. Simply removing inaccurate information from internet resources is often insufficient: information consumers must also see the explanation.

Errors directly affect the reliability of information, the level of public trust, and the professional image of the resource. They can distort reality, influence the perception of certain events or phenomena, and shape public opinion. Errors lead to manipulations. There is no single classification of errors; the context is crucial.

Linguistic errors may remain unnoticed by the average consumer of information while still serving as a means of distorting or misrepresenting content. Violations of spelling, stylistic, and grammatical norms in the context of the Russian-Ukrainian war can cause as much damage as logical, psycholinguistic, or other types of errors.

Key words: error, information space, language norm, disinformation, Russian-Ukrainian war.